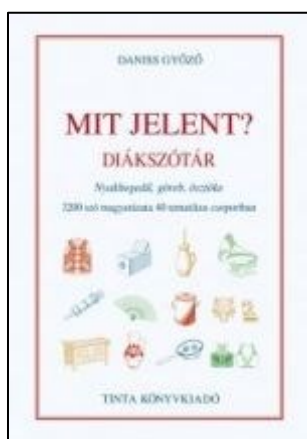

Daniss Győző

Mit jelent? Diákszótár. *Nyakhegedű, göreb, ösztöke. 3200 szó magyarázata 40 tematikus csoportban (H. Tóth István)*

TINTA KÖNYVKIADÓ. BUDAPEST. 2016. 408 OLDAL

Egynyelvű értelmező szótárral a szövegértés-szöveggondozás sikerességéért

„A szavaknak nagy erejük van, mert csak a szavak által létezik az emlékezet folyamatossága vagy épp szakadás áll be benne, amelyet a fikció ereje, nevezzük torzításnak, eltolásnak, behelyettesítésnek, elfedésnek, áthelyezésnek, bárminek, mégis csak a kitalálás, a szavak által újrendezett emlékezet helyére kerülő összefüggéseket jelenti” (Borbély Szilárd) (1).

Aki kezébe veszi a *nyakhegedűvel*, a *görebbel*, az *ösztokével* és hasonlókkal foglalkozó legújabb diákszótárt, valójában egy olvasókönyv jellegű kötetet, az érdeklődve szemlélődő olvasó lehetőségét ragadja meg, és választ kap a rövid, frappáns címbeli kérdésre. Nem véletlenül, mert a *Mit jelent?* című kötet kétségtelenül a lehetőségek tárháza: egyszerre olvasmányélmény, időutazás, új jelentésvilágok felfedezése, a szövegekkel való merészebb bánni tudás biztonságának a megismerése,

hogy csak a legnyilvánvalóbbakra utaljak. Ezeket mindvégig biztosítja Daniss Győző és a Tinta Könyvkiadó közös munkájának eredménye, amelyet Wacha Imre kiváló nyelvész lektorált.

Az oktatás berkein belül lévők: pedagógusok, diákok, szülők, olvasáskutatók, pedagógiai mérések szakemberei, illetve az oktatás mindennapjaival is foglalkozó politikusok egyaránt tudják, érzékelik, hogy valami nincs rendben a beszédműveltséggel, különösen a szövegértés kompetenciájával. A problémával közelebbről is kapcsolatban lévők azzal is tisztában vannak, hogy a szövegértés sikerességéhez a beszédkultúra, az olvasástechnika és az írástudás is szervesen hozzátartozik. A szerző és a kiadó is egyetért azzal az alapigazsággal, hogy a fejlett szövegértési kompetencia az eredményes ismeretelsajátításnak alighanem a legfontosabb előfeltétele, ezért is készült el ez a szótár. A szerző mindenekelőtt arra vállalkozott, hogy 40 témacsoportba rendezett 3200 szó magyarázatával járuljon hozzá a beszéd- és a kiejtés-gondozáshoz, a szövegértés és az írástudás tanításához, valamint az ezekhez kapcsolódóan kialakult, megszerzett készségek és képességek fejlesztéséhez.

Nem hanyagolható el az a háttérismeret, miszerint Daniss Győző több évtizedes újságírói – nem magyartanári – pályája ismereteit is mozgósította a szülőként és nagyszülőként szerzett élményein, tapasztalatain túl, ezeket bele is építette jelen kötetébe. Aki elolvassa ennek a diákszótárnak a bevezetőjét (10–12), majd figyelmesen tanulmányozza a tartalomjegyzékét (5–9) és a szómutatóját (385–408), ezután át is lapozza a korunk mindennapi beszédében nem vagy nem túl gyakran használatos szavaink köréből szerkesztett 408 oldalas kötetet, pontosan látni fogja, hogy ez a könyv a tanítási gyakorlat valamennyi szereplőjének fontos és szükséges anyag. Nem csak a magyar nyelv és irodalom tanárainak és diákjainak segítőtje kíván lenni a *nyakhegedű*, a *göreb*, az *ösztöke* és számos más, a régmúlt, avagy a nem is annyira régi idők kultúráját idéző szóállomány. Valamennyi szaktanár és diák kalauza is egyben ez, a fiataloknak többnyire nem világos, a pontos használati körükben már

elhomályosult, egy letűnt műveltség, egy valamikori kultúra nyelvi lenyomatait felvonultató kiadvány. Mit tűzött ki maga elé célul a szerző, és mire vállalkozott e vaskos kötet kiadója? Mindenképpen dicséretesnek mondható az alkotói és a kiadói céltételezés, mivel kiveszőben, eltűnőben lévő szavak leltározása és szótárba foglalása nyomán nyelvi-kulturális hidat létesítenek korunk mindinkább világhálófüggő olvasói és az elmúlt idők embereinek hajdanvolt világa között. A mai digitalizált világban a különféle szótárak segítségével végzett módszeres szókincs-bővítés minden tantárgyban elengedhetetlen. Már az a tény, hogy a kézikönyv 3200 lexikai egység jelentését adja meg, nemegyszer még a hangulatát is sejteti, mindezek az értékei figyelemre méltóak. A kínálat gazdag: többek között ételnevek, régi foglalkozások elnevezései, munkaeszközök megnevezései, régi ruhadarabok, korábban használatos földrajzi nevek, népek, népcsoportok, szokások, az iskolai étellel kapcsolatos szavak stb. mind-mind fellelhetők benne. A szócsoportokon kívül 18 táblázat, keretbe illesztett közlemény is található az oldalakon. Ezek különböző szempontokból összetartozó, egymást erősítő szavak csoportjait tartalmazzák. Megemlítenéd, hogy a szó-, a mondat- vagy a bekezdésnyi terjedelmű magyarázatokon kívül 102 vonalas rajz segít megérteni, illetőleg szemléltetni az így kiemelt szavak jelentését.

A szótár jellegéből adódóan megmagyarázza, értelmezi a kötetbe felvett szókincset. Mi jellemzi a címszókat? Ezek többnyire már elavult vagy a nyelv életében létező elavulási folyamatban lévő, a mindennapi beszédben nem túl gyakran, illetőleg már alig használatos szavak. A címszók jelentése, illetőleg jelentésköre a mai magyar beszélők, mindenekelőtt a fiatalok számára nem egészen vagy alig, avagy egyáltalán nem világos. A pontos használati körük korunkra elhomályosult, mivel egy mára már letűnt világ, az egykori kultúra nyelvi lenyomatai.

A szótári részben témakörökbe rendezve találhatóak a szócikkek. Negyven tematikus főcsoport különböztethető meg egymástól úgy, hogy ezeken belül 123 alcsoport mutatja be az elemzésre, megismertetésre felvett szavakat. A szótári olvasói, kutatói tájékozódás – egy-két próbálkozást követően – könnyen elsajátítható, mivel segítő szándékkal érvényesül a decimális rendszer. Az élen álló fejezet felépítése:

1. Népek tengere – kabarok, matyók, oszmán-törökök (13)
 - 1.1. Mai hazai és határon túli magyar néprajzi csoportok (13–14)
 - 1.2. Magyarország hivatalosan elismert nemzetiségei (14–17)
 - 1.3. Más országok magyarjai (18)
 - 1.4. És a többiek – csak a legnagyobb létszámú népek, népcsoportok (18–19)

Különösen értékesnek nevezhető a 11. fejezet (101–111), mert szédítő iramú, felpörgött ritmusú, már-már ön- és közveszélyes természetzsaroló világszemléletünk okos és hasznos intést kap ezekből a szócikkekből is, ez a 10 oldal ugyanis láttatja az olvasóval a talán még nem is régvolt dúsan burjánzó természetet:

11. A természet ajándékai – *pákász, sulyom, aranymosás* (101)
 - 11.1. Vizek világa (101–105)
 - 11.2. Erdő-mező terített asztala (105–108)
 - 11.3. A földtől vesszük el (108–110)
 - 11.4. Törvényszegők (110–111)

A 21. fejezet léte ékesen igazolja, hogy mennyire szükséges ez a diákoknak szánt jelentéstisztázó szótár, ugyanis a történelem ihlette regények rangokat és megszólításokat közlő nyelvi anyaga világosabbá, nyilvánvalóbbá válik korunk olvasóinak:

21. Rangok, megszólítások – *fenség, kegyelmes asszony, tekintetes úr* (192–194)

És folytathatnánk a fő- és az alcsoportok, valamint az egyes szavak konkrét jelentésének vagy éppen az árnyalt bemutatásnak köszönhetően számos szó jelentésvilágának az ismertetését, ám nem az anyag újraírása a cél. Megkerülhetetlen, hogy minél előbb és minél gyakrabban lapozzuk fel bűvárkodó, elemző, ismeretszerző, értelemtagító céllal az egyes témakörök példáit.

Vannak egyszerű jelentésmagyarázatok, de jelentősebb azoknak a szavaknak a köre, amelyekben már összetettebb, árnyaltabb a jelentésmagyarázat, említésül lássunk néhány példát.

„PERNAHAJDER

Semmirekellő, másokat semmittevésével bosszantó fiatal férfi. Apró csínyeket elkövető gyerekre kedveskedve is mondhatták” (33).

„CIBERELEVES

Ha gabonakorpára forró vizet öntöttek, az néhány nap alatt savanyúvá erjedt. Leszűrve megihatták a levét, vagy ételt savanyítottak vele, vagy kölessel, hajdinával, tejföllel levest főztek belőle. (Ciberelevest aszalt gyümölcsökből is készítettek.)” (39)

„PASZOMÁNY

Nemesfém szálakkal borított fonalakból vagy selyemfonalakból összesodort, összefont vastag zsinór. Leggyakrabban négyszög vagy téglalap keresztmetszetű volt. A paszományzsinórral díszítésként bonyolult mintákat is rávarrhattak a ruhára, továbbá kialakíthattak belőle gomblyukakat helyettesítő füleket” (60).

„VAJÁKOS

Olyan ember, aki azt állította magáról, hogy varázsszövegekkel és más praktikákkal jót is, rosszat is tud tenni, és meg tudja mondani a jövőt. Nem is kevesen ezt elhitték neki, és fizettek azért, hogy a vajákos nekik jót, másoknak esetleg rosszat tegyen” (99).

„SZATÓCS

Olyan falusi kiskereskedő, aki a boltjában, vegyeskereskedésében a lisztől, cukortól, cukorkától kezdve a kocsikenőcsig, szerszámokig nagyon sokféle – nem mindig a legjobb minőségű – árut viszonylag olcsón kínált vásárlóinak. (Mondták krajzlerájosnak is.)” (150)

„ÁRISTOM

Kisebb súlyú – főképpen katonai – vétségért kimért nem túlságosan szigorú elzárás volt. Az áristom azt a helyiséget is jelentette, amelyikben a büntetést le kellett tölteni” (195).

„OKARINA

Alakjáért sok helyütt körtemuzsikának nevezett fúvós hangszer. Anyaga főképpen agyag, ritkábban fa, fém vagy műanyag. A megszólaló hang magassága attól függ, hogy az okarinán játszó a legtöbbször hat vagy tizenkét lyukból hányat fog be az ujjával – és természetesen az, hogy melyik lyukakat fogja be. A hangszernek vannak kisebb és nagyobb, magasabb vagy mélyebb hangokat kiadó változatai. Az okarina távoli őseit már a tízezer esztendővel ezelőtt élő emberek is ismerték” (227).

„TÁLTOSGYERMEK

Olyan újszülött, aki a megszokottól eltérő külső sajátosságokkal – hosszú hajjal, foggal, egyik vagy mindkét kezén hat ujjal stb. – jött világra. Így nevezhették a különlegesen éles eszű felcseperedő gyerekeket is” (285).

„SZÉPÍRÁS

Önálló tantárgy volt, főképpen lányiskolákban és gazdasági, kereskedelmi fiúiskolákban a meghatározott formájú szabályos kézírás. Kiváltképpen fontos volt a szép, olvasható írás az írógép elterjedése előtti időben” (333).

„Némelyik étkezésünket régen gyakran valamely más nyelvből – főképpen németből, angolból, franciából – átvett néven emlegették.

früstök: reggeli – [németben: *frühstück*]

löncs: dél körüli, a hagyományos ebédnél könnyebb, inkább uzsonnaszerű étkezés – [az angolban: *lunch*]

diné: vacsora – [franciában: *diner*]

szupé: késő esti vacsora – [franciában: *souper*]” (44).

Figyelemre méltó a 61 pontból álló felhasznált könyvek jegyzéke (383–384), mert a források megnevezésén túl további búvárkodásra is lehetőséget kínál a lista. Érdeemes élni ezzel a lehetőséggel, sőt bátran ajánlható középiskolás korú diákjainknak is tanulmányozásra, válogatásra, hasznosításra.

A diákszótár végén található az egyébként itt és most kétségtelenül nélkülözhetetlen szómutató (385–408), méghozzá ábécérendben sorolva a kötetbe felvett korpuszt úgy, hogy tájékoztat: az adott címszó a szótár hányadik oldalán olvasható, tanulmányozható kifejtett formájában.

Az eddigiek alapján elmondható, ezt a változatos tartalmú, érdekes szóanyagot elsősorban korunk tanulói, igen komoly szellemi haszonnal az 5–12. évfolyamosok forgathatják. De több részlete segítheti már a 3–4. évfolyamokon tanulókat, például az ember és társadalom, az ember és a természet, az ember és ember témakörökben fellelhető, olvasható történelmi, ismeretterjesztő és tájékoztató szemelvények, szövegfajták sikeresebb felfogását, árnyaltabb megértését. Kétségtelen, hogy világos, könnyed és közérthető az értelmezések szövege, közlésmódja. E miatt az értéke miatt a magyar nyelvi és irodalomórákon kívül eredményesen használható más szaktárgyi tanórákon is, legyen az a történelem-, a természetismeret-, a matematika-, a biológia- vagy éppen a hittanóra. A már használatos tanítási-tanulási segédeszközök sorába is jól beilleszthető, mert eredményesen használható az anyanyelvi szókincs bővítésének és az egyéb magyar nyelvi kompetenciák fejlesztésének a folyamatában.

Ennek a Daniss Győző-könyvnek a szóanyagát vizsgálva, jellemezve óhatatlanul is az első kérdések egyikeként jelentkezik, hogy ezt a diákszótárt a tanítók, valamint az általános és a középiskolai magyartanárok hol, mely anyagrészeknél tudják hasznosítani, a tanítási-tanulási folyamatokba beemelni. Könyvismertetőként és gyakorló magyartanárként is rögzítem: ne csak a klasszikus értelemben vett grammatikai és szófajtani, szókincssel összefüggő ismeretkörökre gondoljunk a tanítás- és tanulásszervezés idején, hanem hangsúlyozottan a stílusnevelésre is. Határozottan törekedjünk arra, hogy tanítványaink *aMit jelent?* diákszótár segítségével ismertetett, lényegre törően megmagyarázott szóanyagot fel is használják feleleteikben, szóbeli és írásbeli fogalmazásaikban, témakörös beszámolóikban, kiselőadásaikban, projektmunkáikban stb. Mindenképpen kerüljön előtérbe a korpusz stílushatásának, szóhangulatának a vizsgálata is. A stílusneveléssel áll ez a művelet szoros kapcsolatban, tudniillik hadilábon állnak tanítványaink ezzel a nyelv- és irodalompedagógiai problémakörrel egészen az érettségig. Legyen a stílus-, a stilisztikatanítás is munkánk homlokterében, mert ez is nagyon fontos a nyelvhasználat, a nyelvi kompetenciák aspektusából nézve. Kézenfekvő tehát, hogy a magyar nyelvi órán és az azon kívüli tevékenykedtetés keretében egyaránt érdemes megvizsgáltatnunk nemcsak az egyes címszók jelentését, hanem ezek stílushatását, szóhangulatát is az értelmező szótár stílusminősítései alapján. A szótárhasználat, a szótárismeret fontosságát egyébként nem lehet eléggé sokszor hangsúlyozni. Így a grammatikai tudnivalókon kívül a stilisztikai ismeretek mozgósításával gyakorolhatják a tanulók a diákszótár egyes szavainak a besorolását, ezek új szempontú rendezését, csoportosítását, rendszerezését. Kétségtelenül rengeteg a teendője egy magyartánárnak, mert a tanulók jelentős többsége nem ismeri ezeket a szóminősítő tulajdonságokat: kellemes, kellemetlen, régies, népies, tájszó, elavult, ritka, műszaki, szleng stb. Minden bizonnyal ez is szerepet játszik abban, hogy a tanulók szókincse néha szűk körű és szürke, ízetlen. Mit lehet tennünk? Hasznosítanunk kell tág körben ezt a könyvet nemcsak az anyanyelvi órákon, hanem a több évszázados szépirodalmunk, kiváltképpen az úgynevezett kötelező szemelvények kapcsán is, mert vitathatatlan, hogy Balassinál, Pázmánynál, Zrínyinél, Fazekasnál, Csokonainál, Aranyánál, Móricznál bőven fordulnak elő olyan szavak, amelyek világához Daniss Győző kötete biztos kalauz, segítő tanácsadó lesz. Alkossunk olyan feladatokat, amelyekben hiányos mondatok kiegészítésekor, pontatlanul alkalmazott szavak helyesbítésekor a *Mit jelent?* 3200 tételből álló korpusza legyen a felhasználandó forrás. Szerkesztessünk stílusminősítést, jelentésértelmezést erősítő, fejlesztő totókat ennek a diákszótárnak a kamatoztatásával. Eredményes

szótárhasználati gyakorlat az is, amikor megadunk elemzési szempontokat, valamint kapcsolódó szavakat ebből a könyvből önálló szótári vizsgálatra, mivel ez intenzív és kombinált könyvtár-, nyelvtan- és stílusztudással kapcsolatos munka lehet. Erősen feltételezhető, hogy megszeretik tanító- és magyartanársaink is, amiként más szaktanárok is ezt a tematikailag gazdag, tartalmában színes kötetet, mert igazolhatóan nagy segítség lehet a diáknyelv pallérozásának a folyamatában. Abban sem kételkedhetünk, hogy a pedagógusok rövid ismerkedés után könnyedén átlátják, mi mindent lehet a kötet anyagából kihozniuk az anyanyelvismeret és a szövegértés képességének a fejlesztésekor.

Megismerve a *Mit jelent?* cél- és feladatrendszerét, logikus szerkezetét, a hangulatos, tartalmilag gazdag, sokféle elemzésre alkalmas szövegét, feltétlen ajánlható életkortól függetlenül tanároknak és iskolásoknak egyaránt. Mindemellett feltételezhető, hogy a diákszótár újabb kiadásakor esetleg a klasszikus szótárelrendezést érvényesítik a szerkesztők (most inkább olvasókönyv jellegű a kötet). A magyarázó rajzok jelenleg inkább információhordozók (közlő, tájékoztató és befolyásoló szerepben jelennek meg), majdan viszont kevésbé térkitöltő funkciójú illusztrációk lesznek csupán. Érdemes-e, szükséges-e szókincsfejlesztő, szövegértést gyakoroltató munkafüzetet készíteni a *Mit jelent?* tudáskincsének a kamatoztatására, a tanulók képességeinek, szövegekben való jártasságának az edzése érdekében? Érdemes elgondolkodni erről is tanárnak, kiadónak, szerkesztőnek egyaránt – a diákok érdekében.

A bemutatott diákszótárt a magas színvonalú szótáraiért számos díj – az MTA Kiváló Magyar Szótár, a Budai Díj, a Pro Cultura díj, a Fitz József-díj – kitüntette, a Tinta Könyvkiadó 2016-ban adta közre Budapesten. Köszönet illeti a Tinta Könyvkiadót, hiszen felkarolta és mindenekelőtt a diákok, valamint a pedagógusok elé tette Daniss Győző sokrétű nyelvi, kulturális és művelődési dimenziókat megnyitó szótárát.

Irodalom

(1) Borbély Szilárd 2014. *Az emlékezés is fikció*. Szombat. <http://www.szombat.org/kultura-muveszetek/borbely-szilard-az-emlekezes-is-fikcio> (2017. január 24.)

H. Tóth, István: For the success of text comprehension and proofreading with a monolingual dictionary

Az írás szerzőjéről

H. Tóth István

ny. egyetemi docens Károly Egyetem Filozófiai Fakultás, Prága
david228[kukac]freemail.hu